

*Варданян М. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри початкової освіти
Криворізького державного педагогічного університету*

КОНЦЕПТОСФЕРА СВОГО – ЧУЖОГО ЯК ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Анотація. Статтю присвячено розгляду інтерпретаційної стратегії аналізу української діаспорної дитячої літератури, яка розглядається крізь призму концептосфери Свого – Чужого. На позначення цілісності концептосфери Свого в дитячій діаспорній літературі вживається поняття «національна концептосфера», осмислення якої здійснюється за допомогою герменевтичного підходу. Концептосфера Чужого реалізована в означенні «імагологічні моделі».

Ключові слова: концептосфера, імагологічні моделі, українська діаспора, дитяча література.

Постановка проблеми. Проблематика Свого – Чужого – одна з актуальних тем сучасної наукової та критичної думки. Під цим кутом розглядаються питання національної ідентичності у її зв'язку чи протиставленні до культури іншого. Така опозиційна пара, на думку В. Манакіна, має два чинники. Перший – природний, який визначає протиставлення «своє – чуже» як вроджений механізм самоідентифікації етнічної свідомості, другий чинник, соціоетичний, що характеризує чітку межу між «своїм» (рідним, а тому позитивним) та «чужим» – не лише невідомим, ворожим, а й небезпечним [8, с. 35–37]. У художній літературі Свій – Чужий виражається в різних моделях світу та через бінарні позиції, зокрема: природа – цивілізація, тут – там, рідний край – чужина, схід – захід, душа – тіло, село – місто тощо. В інтерпретаційній стратегії діаспорної дитячої літератури застосовуємо поняття «національна концептосфера» та «імагологічні моделі», оскільки проблема Свого – Чужого для української діаспори ХХ ст. розкривалася в діалектичній єдності – зберегти власну культуру ідентичність та бути прийнятим до світу Іншого.

Аналіз останніх досліджень. Означені в нашій темі поняття розглядаються в широкому колі досліджень: концептосфера – в мовознавстві (Т. Вільчинська, П. Мацьків), національна ідентичність – культурологів (Е. Сміт), філологів (П. Іванишин), Чужий – філософів (Б. Вальденфельс, П. Рікер, Е. Левінас), літературна імагологія – Д. Наливайка, В. Будного. Для їх осмислення на тлі дитячої діаспорної літератури доречним є звернення до категорій герменевтики – інтерпретація та розуміння (М. Гайдеггер, Г. – Г. Гадамер, П. Рікер та ін.).

Головною метою цієї розвідки є розгляд понять «національна концептосфера» та «імагологічні моделі» в літературі української діаспори для дітей та юнацтва. Ці два означення презентуються крізь призму опозиції Свій – Чужий в герменевтичному ключі. У такому аспекті література для дітей та юнацтва української діаспори не стала предметом розгляду науковців.

Виклад основного матеріалу. Застосування інтерпретаційної стратегії осмислення сенсів дитячої літератури української діаспори через опозиції Свій – Чужий породжується, власне, самою цією літературою. Оскільки письменники українського зарубіжжя прагнули представити українців як націю, здатну до діалогу з інонаціональними культурами, та протидіяти, з одного боку, асиміляційним

процесам, що найбільше зазнавало молоде покоління, народжене поза межами України, а з іншого боку, денационалізації, якій піддавалися діти за «залізною заслоною», то за допомогою цієї універсальної опозиції як своєрідного орієнтиру людини в соціумі письменники впливали загальноукраїнські засади світобачення та світорозуміння у творах для дітей та юнацтва. У такий спосіб у художні твори закладалися національний, колоніальний, аксіологічний, етичні сенси, які читач-дитина мала інтерпретувати та ідентифікувати. Ці сенси, на наш погляд, втілені в національній концептосфері та імагологічних моделях художніх творів дитячої літератури.

Насамперед, перше, поняття «концептосфера», широко вживається, зокрема, в прикладній лінгвістиці. У низці праць [1; 7; 8] ним позначається упорядкована сукупність згустків понять, образів, ментальних утворень, або концептів носіїв певної мови, з яких і складається національна мовна картина світу. «Про те, що багато дослідників розглядають концептосферу як концептуальну картину світу, – наголошує у своєму дослідженні І. Кожушко, – свідчить уживання ними цього терміна в сполучі з лексемами, що відсилають до понять «національність», «народ», і подібне: «національна концептосфера», «концептосфера народу, групи людей чи окремої людини» тощо» [7, с. 286].

У літературознавстві це поняття ще не здобуло належного осмислення. До наукового обігу термін «фольклористична концептосфера» вводить у своїй монографії В. Пилипчук, який розглядає фольклористичні дослідження І. Франка у двох магістральних напрямках – методології та генеалогії [11]. У методологічному аспекті національна концептосфера вписується в національно-екзистенціальну парадигму, основні положення якої запровадив у літературознавство П. Іванишин. Ця методологія актуалізує «націєстверджувальний потенціал світового метадискурсу» [6, с. 13]. Як провідна загальногуманітарна теорія інтерпретації художніх явищ та закономірностей, вона може поєднуватися з іншими інтерпретаційними стратегіями та «впливає з національного імперативу і зобов'язує до осмислення усіх явищ суспільного життя (у т.ч. і художньої дійсності) в категоріях захисту, утвердження і розвитку нації» [6, с. 27]. Потужний націєтворчий, державницький пафос у літературі для дітей та юнацтва письменників української діаспори сприяє її осмисленню із застосуванням національно-екзистенціальної методології.

До герменевтичного аспекту аналізу художніх творів літератури української діаспори для дітей та юнацтва можна віднести розуміння та інтерпретацію. Насамперед, розуміння в герменевтиці йде за принципом пристосування особистостей автора та читача. «Усе, що промовляє до нас як належне до успадкування, – наголошував Г. – Г. Гадамер у своїй праці «Герменевтика і поетика», – ставить перед нами завдання зрозуміти його, і це розуміння принципово не є відтворенням у нас самих думок когось іншого» [2, с. 14]. Оскільки письменники української діаспори орієнтувалися на дитячу аудиторію, то у виборі поетичної форми художніх творів та наповненні їх відповідними

сенсами відбувається врахування вікових, психологічних та культурних особливостей читача, мешканця зарубіжжя. І, навпаки, розуміння читачем закладеного в текст смислу відтворює процес ідентифікації із цим сенсом.

Означуючи завдання дитячої літератури в еміграції, Р. Завадович наголошував: «Дитяча література окремих народів має свою особливість. Також українська дитяча література ставить собі за завдання змальовувати образ України, і тому то вона звертає увагу на теми історичного і побутового життя людей, обрядові звичаї рідної культури тощо. Коротко кажучи, це те, чого дитвора не може знайти в американській літературі» [5, с. 2]. Тож розуміння сенсів художнього твору (національного, аксіологічного, імперського тощо) та «злиття горизонтів» автора і читача – стратегія інтерпретації літератури української діаспори для дітей та юнацтва, що реалізується таким чином: автор намагається через поетичну форму донести читачу смисл національного, колоніального, етичного, культурного, аби той зміг зрозуміти автора та наповнити цей зміст власним «я». Така інтерпретація, за виразом П. Рікера, долає «відчуженість, дистанцію між минулою культурною епохою, якій належить текст, і розумінням-себе» [12, с. 298]. Засвоєння національного, етичного сенсів, пристосування двох культурних світоглядів мало для української діаспори важливе значення. Оскільки на майбутнє покоління покладалася місія повернутися до України в якості носія українських цінностей.

У літературі для дітей та юнацтва української діаспори процес розуміння реалізувався ще й у такий спосіб. По-перше, дитяча література осмислювалася як перша сходинка у засвоєнні національних сенсів поколінням читачів. Яскравим прикладом може послужити стаття «Майбутнє належить дітям» уже згаданого Р. Завадовича у збірнику «Ми і наші діти». Тут критик продовжує думку Б. Лепкого, який наголошував, що діти, які читають «Ліса Микиту» І. Франка з досвідом читатимуть і його ж твори «На старі теми» та «Мойсей» [10, с. 265]. Тому Р. Завадович провадить ідею про наступність і системність, зв'язок «дитячої» та «дорослої» літератури: «Призначення нашої дитячої літератури – це є підготувати і виховати читача для творів Шевченка, Франка, Лесі Українки, Стефаніка, Самчука, Зерова, Маланюка, Лятуринської, Бабія і всіх інших українських та світових письменників» [10, с. 265]. Тим самим формувався характер національної свідомості молоді.

По-друге, розуміння національного сенсу не лише визначало вектор патріотичної свідомості юні, виховання якої здійснювалося через книгу та періодику в освітніх закладах та молодіжних організаціях українського зарубіжжя, зокрема «Пласт», СУМ, ОДУМ. Інтерпретація національного смислу мала на меті підготовку «зміни поколінь», серед них – письменників. Від початку свого заснування в еміграції Об'єднання працівників дитячої літератури (ОПДЛ, 1946, Карльсфельд, Німеччина) проводило літературні конкурси, вечори, а в критичних розвідках та на з'їздах формувався погляд на роль поета та його творчість. Для їх осмислення можна звернутися до категорій герменевтики, в якій поет та його слово в «убогий час», епохи до якої ми належимо, за М. Гайдеггером, є одним із векторів осмислення сутності мистецького твору: «Бути поетом в убогий час означає: співаючи, йти слідом відлинух богів. Тому й поет в час світової ночі промовляє Святе» [3, с. 230]. Через творчість Ф. Гельдерліна філософ осмислював поета як посланця, постать проміжну між Богом і людьми, який передає послання у своєму творі. Із цих позицій можна інтерпретувати «національно-коригуючу функцію», за виразом П. Іванишина, або ж призначення дитячих письменників українського зарубіжжя, а також національних пророків – Т. Шевченка, І. Франка та Лесю Українку, на творчість яких рівнялися перші. Ось лише дві промовисті статті. Автором першої є письменниця та редактор дитячого журналу «Дзвінок» К. Гриневичева, яка на одному зі з'їздів ОПДЛ підкреслила: «Дитячий письменник – покликання Богом дане. Писати для дітей – «священна служба», що до неї треба вкладати ризи на себе» [4, с. 119]. А в іншій статті, пізнішого періоду, але присвяченій уже самій мисткині, йдеться про суспільну роль літератури: «Провідництво українського письменства – це передусім здійснювання української правди в душі української людини», а таким є основний імператив, що ним сповнена вся творчість Т. Шевченка, І. Франка та Лесі Українки [10, с. 206]. У такий спосіб на письменників українського зарубіжжя покладалася місія стати «голосом народу», посланцем «бездержавної нації» та передати через свої твори національну ідею, цінності, сенси, що були на злобу дня та зберегли свою актуальність нині.

Герменевтично можна розглянути, власне, і національну концептосферу української діаспорної літератури для дітей та юнацтва, а саме: художні тексти, попри свою індивідуальність та розмаїття, розкривають єдиний український життєсвіт у баченні діаспори, що формувало їх спільну національну концептосферу. Тим самим, охоплюючи різноманітні події, пов'язані з Україною, твори емігрантів не лише відображали світоглядну концептосферу окремого митця, а й відтворювали смислове наповнення концептів Свій – Чужий в українській моделі світу. Таким чином, дитяча література українського зарубіжжя як національна література в значенні української діаспори (тобто, з одного боку, наповнена національним сенсом, а з іншого, – приналежна до української нації, рівна серед світових) становить собою цілісність, так званий мегатекст, а частинами цієї літератури, мікротекстами, є художні твори окремих письменників, які писали для дітей та юнацтва в еміграції.

Водночас національна концептосфера такої літератури складається з певних концептів національної ідеї. І відповідно, без розуміння цих концептів неможливо здійснити інтерпретацію національної концептосфери дитячої літератури загалом. Так, входження до герменевтичного кола відбувається через розуміння його частини, ключових концептів – Україна, Бог, Рід, а водночас тлумачення є адекватним лише через усвідомлення всієї цілісності – національної концептосфери цієї літератури. Ми розуміємо під національною концептосферою в цьому випадку картину світу, що складається зі сталих для життєсвіту української діаспори констант, таких як Україна, Бог, Людина, Рід, Воля, Боротьба, Пам'ять тощо. Ця картина світу є біполярною. Варіантами опозиції «свій – чужий» є диспозиції «національне – колоніальне», «тут – там», «природа – цивілізація», «сакральне – профанне» тощо.

Вартий уваги ще аспект багатокультурності, в просторі якого перебували як українські емігранти, так і становилася їхня творчість. Тут формування національної концептосфери дитячої діаспорної літератури – це ще й спосіб самоствердження українськості. Сприйняття цієї національної концептосфери є справою готовності інших культур прийняти відмінне, яким для них є українське. Тож в розкритті різноманітних фігур Іншого в художніх творах літератури української діаспори послуговуємося поняттям «імагологічні моделі», до яких зараховуємо репрезентовані в дитячій діаспорній літературі рецепції образів Чужого. З одного боку, ці моделі розкривають інонаціональні культури, а з іншого – відтворюють національну свідомість та систему цінностей українців. У цьому контексті актуалізуються етичні сенси, зокрема Справедливість, Турбота, Рівність, Любов, Толерантність, Терпіння, Самоповага тощо.

Висновки. Дитяча література української діаспори є недослідженим явищем сучасного літературознавства. У цій розвідці інтерпретаційною стратегією аналізу дитячої літератури обрано концептосферу Свого – Чужого, що осмислюється за допомогою літературної

герменевтики. У художні твори дитячої літератури письменники української діаспори закладали різні сенси, насамперед, національний та етичний, що мала інтерпретувати читач-дитина. На позначення цілісності концептосфери Свого в дитячій діаспорній літературі вживається поняття «національна концептосфера». В імагологічних моделях реалізовані різні типи фігури Чужого – від близького до ворожого, але всі вони пов'язані з розумінням етичних сенсів художніх творів дитячої літератури.

Література:

1. Вільчинська Т.П. Розвиток концептосфери сакрального в українській поетичній мові XVII–XX ст.: автореф. дис... д-ра філол. Наук: 10.02.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології. К., 2009. 40 с.
2. Гадамер Г. – Г. Герменевтика і поетика. Київ: Юніверс, 2001. 278 с.
3. Гайдеггер М. Навіщо поети? // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. Львів: Літопис, 2001. С. 230–249.
4. Гриневичева К. Моя праця в «Дзвінку» // МУР. Збірник літературно-мистецької проблематики. Збірник II. Мюнхен – Карльсфельд, 1946. С. 119–120.
5. Завадович Р. Про завдання дитячої літератури // Ми і наші діти. 1983. Ч. 10. С. 2.
6. Іванишин П. Критика і метакритика як осмислення літературності. К.: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
7. Кожушко І. Про специфіку вживання терміна «концептосфера» в сучасній когнітивній лінгвістиці // Лінгвістичні студії. 2011. Вип. 22. С. 285–289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_59.
8. Манакин В.М. Мова і міжкультурна комунікація. К.: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
9. Мацьків П.В. Концептосфера Бог в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурс: автореф. дис... д-ра філол. наук; 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. К., 2008. 36 с.
10. Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання. Зб. I. Торонто – Нью-Йорк: ОПДЛ, 1965. 400 с.
11. Пилипчук С. Фольклористична концептосфера Івана Франка. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 466 с.
12. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. Львів: Літопис, 2001. С. 288–304.

Вардаян М. В. Концептосфера Свого – Чужого как интерпретационная стратегия литературы для детей и юношества украинской диаспоры

Аннотация. Стаття посвящена рассмотрению интерпретационной стратегии анализа детской литературы украинской диаспоры, что рассматривается через концептосферу Свого – Чужого. Для обозначения целостности концептосферы Свое в детской литературе диаспоры используется понятие «национальная концептосфера», осмысление которой осуществляется с помощью герменевтического подхода. Концептосфера Чужого реализуется в определении «имагологические модели».

Ключевые слова: концептосфера, имагологические модели, украинская диаспора, детская литература.

Vardanian M. The conceptual sphere of The «Self» – The «Other» as an interpretative strategy in the literature for children and youth of the Ukrainian Diaspora

Summary. The article analyzes the interpretation strategy in the literature for children and youth of the Ukrainian Diaspora, which is considered through the prism of its the «Self» – the «Other» conceptual sphere. To identify the «Self» concept the term «national conceptual sphere» is used in the literature for children and youth of the Ukrainian Diaspora. Its comprehension is carried out due to the hermeneutic approach. The «Other» conceptual sphere is represented by means of the term «imagological models».

Key words: conceptual sphere, imagological models, Ukrainian Diaspora, children's literature.